

Ir. J.M. Biemans

No. 2.58

**POSITIE EN ERVARINGEN VAN DE
VAN BEROEP VERANDERDE BOEREN
IN MIDDEN- EN OOST-BRABANT**

L26
258A

Maart 1974

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Streekonderzoek

356758

Overzicht van uitgebrachte verwante publikaties

Publikatie No. 2.13	Beroepsverandering door zelfstandige agrariërs en de vermindering van het aantal bedrijven op de zandgronden in het midden en oosten van Noord-Brabant Ir. A.L.G.M. Bauwens D.B. Baris Maart 1969	Uitverkocht
Publikatie No. 2.37	Afgevoeide boeren over beroepsverandering Drs. C.J.M. Spierings Januari 1972	f 5,50
Publikatie No. 2.44	Van beroep veranderen? Drs. J.J.J. Kloprogge Oktober 1972	f 3,50
Publikatie No. 2.47	Friese veehouders en hun houding tegenover beroepsverandering Ir. K.M. Dekker Augustus 1973	f 5,50
Publikatie No. 2.48	Plannen tot beroepsverandering Drs. C.J.M. Spierings Juni 1973	f 4,50
Publikatie No. 2.49	Friese boerinnen over beroepsverandering Drs. J.J.J. Kloprogge Mei 1973	f 4,50
Publikatie No. 2.52	Landbouwers in Salland en Twenthe over hun beroep Drs. J.J.J. Kloprogge Ir. P. van der Linden Augustus 1973	Uitverkocht

Inhoud

	Blz.	
WOORD VOORAF	5	
HOOFDSTUK I	DOEL EN OPZET VAN HET ONDERZOEK	7
	§ 1. Doel van het onderzoek	7
	§ 2. Opzet van het onderzoek	8
HOOFDSTUK II	ALGEMENE GEGEVENS	9
	§ 1. Leeftijd, onderwijs en burgerlijke staat	9
	§ 2. De bedrijven vóór de beroepsverandering	10
	§ 3. Het O.- en S.-fonds	10
HOOFDSTUK III	DE AANLEIDING TOT BEROEPSVERAN- DERING; INFORMATIE EN VOORLICHTING	12
	§ 1. De aanleiding tot beroepsverandering	12
	§ 2. Informatie over het al dan niet van be- roep veranderen	13
	§ 3. Voorlichting over ander werk	13
HOOFDSTUK IV	HET NIEUWE BEROEP	15
	§ 1. Het eerste beroep na de beroepsveran- dering	15
	§ 2. Het huidige beroep	16
	§ 3. Het inkomen	17
	§ 4. Afstand tot het werk, verhuizen	18
HOOFDSTUK V	DE MENINGEN OVER HET NIEUWE WERK EN HET BOERENBEROEP	19
	§ 1. Meningen over het nieuwe werk	19
	§ 2. Zou men terug willen naar het boeren- beroep?	21
HOOFDSTUK VI	DE BEDRIJVEN NA DE BEROEPSVERAN- DERING	22
	§ 1. Grondgebruik en produktieomvang	22
	§ 2. De gebouwen	23
HOOFDSTUK VII	DE VROUW OVER DE BEROEPSVERANDE- RING VAN HAAR MAN	24
	§ 1. Houding tegenover de beroepsverande- ring	24
	§ 2. Voor- en nadelen van het nieuwe werk	25
	§ 3. Enkele andere aspecten	26
SAMENVATTING		28
BIJLAGEN		34

Woord vooraf

Hoewel beroepsverandering in de agrarische sector ook vroeger wel voorkwam, staat het verschijnsel pas betrekkelijk kort in de belangstelling.

Kwantitatief is de beroepsverandering door zelfstandige agrariërs van relatief geringe betekenis. Vooral in de afgelopen jaren, waarin de niet-agrarische werkgelegenheid minder gunstig werd, zijn de mogelijkheden voor de boeren om van beroep te veranderen, er niet beter op geworden. Toch verdient het verschijnsel de aandacht, vanwege de ingrijpende consequenties die beroepsverandering met zich meebrengt voor de betrokken ex-agrariërs.

Voor het Bestuur van het Landbouw-Economisch Instituut was een en ander aanleiding om - op verzoek van de Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in de Landbouw in Noord-Brabant - een onderzoek te laten instellen naar de positie en ervaringen van afgevoelde boeren. Het onderzoek werd uitgevoerd op de zandgronden van Midden- en Oost-Brabant.

Een woord van dank aan allen, die aan dit onderzoek hebben meegewerkt, in het bijzonder aan de boeren en boerinnen die onze vragen hebben beantwoord, is hier zeker op zijn plaats.

Het onderzoek, dat behalve in Noord-Brabant ook in de provincie Drenthe werd uitgevoerd, is opgezet door Ir. J.M. Biemans, Drs. C.J.M. Spierings en Drs. L. Tjoonk van de Afdeling Streekonderzoek. De analyse en verslaggeving van het Brabantse onderzoek werden verzorgd door Ir. J.M. Biemans.

De Directeur,

(A. Maris)

Den Haag, maart 1974

HOOFDSTUK I

Doel en opzet van het onderzoek

§ 1. Doel van het onderzoek

In de afgelopen vijftig jaar is in de provincie Noord-Brabant, evenals elders in Nederland, het aantal in de land- en tuinbouw werkende mannen aanzienlijk verminderd. Deze daling heeft vooral betrekking gehad op de meewerkende zoons en de arbeiders; het aantal bedrijfshoofden is in veel geringere mate afgenomen. De achteruitgang van het aantal bedrijfshoofden is tot dusverre vooral het gevolg geweest van beroepsbeëindiging; beroepsverandering - d.w.z. de overgang van boeren en tuinders naar een ander hoofdberoep - speelde een veel bescheidener rol.

Enkele jaren geleden is door het Landbouw-Economisch Instituut een onderzoek 1) ingesteld naar de kwantitatieve betekenis van de beroepsverandering van zelfstandige agrariërs op de zandgronden in Midden- en Oost-Brabant in de periode 1963-1966. Hieruit bleek, dat in de genoemde periode 4% van de in 1963 aanwezige bedrijfshoofden van hoofdberoep was veranderd; bij de bedrijfshoofden jonger dan 55 jaar was dit 5% en bij die boven 55 jaar 2%. Hoe hoog het beroepsveranderingspercentage momenteel is, is niet bekend. Wij mogen echter aannemen, dat het - mede als gevolg van de stagnerende werkgelegenheidsontwikkeling buiten de land- en tuinbouw - lager zijn dan de 1,3%, die gemiddeld per jaar gold tussen 1963 en 1966. Desondanks is de beroepsverandering van agrarische bedrijfshoofden toch een verschijnsel, dat de aandacht verdient. Te meer daar verwacht kan worden, dat het aantal beroepsveranderingen in de komende jaren - vooropgesteld dat de werkgelegenheidssituatie verbetert - zal toenemen.

Verandering van beroep kan belangrijke consequenties met zich meebrengen, zowel voor de betrokken bedrijfshoofden en hun gezinnen als voor de landbouw als bedrijfstak. De beroepsverandering betekent een moeilijke beslissing en de ermee gepaard gaande wijziging in maatschappelijke positie en werkring kan aanleiding geven tot aanpassingsmoeilijkheden. Voor de landbouw houdt de beroepsverandering van boeren en tuinders in, dat het aantal in hoofdberoep geëxploiteerde bedrijven vermindert en tevens dat de bedrijfsoppervlaktestructuur kan verbeteren.

In verband hiermee is inzicht in de problematiek, die met de beroepsverandering samenhangt, van groot belang. Voor het Landbouw-Economisch Instituut was dit aanleiding om - op verzoek van de Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in de Landbouw in Noord-Brabant - een onderzoek in te stellen naar de positie en ervaringen van afgevoelde

1) A.L.G.M. Bauwens en D.B. Baris: "Beroepsverandering door zelfstandige agrariërs en de vermindering van het aantal bedrijven op de zandgronden in het midden en oosten van Noord-Brabant", 1969.

boeren.

In het onderzoek werd ingegaan op de volgende punten:

- a. aanleiding tot beroepsverandering;
- b. ontvangen informatie en voorlichting;
- c. het nieuwe beroep; ervaringen met het nieuwe beroep; mening over het nieuwe beroep;
- d. houding van de ex-agrariërs tegenover het nieuwe beroep;
- e. het bedrijf vóór en na de beroepsverandering;
- f. mening van de echtgenotes van de voormalige agrariërs over de beroepsverandering en het nieuwe beroep.

§ 2. Opzet van het onderzoek

Het onderzoek heeft betrekking op de zandgronden van Midden- en Oost-Brabant. Dit gebied omvat de volgende landbouwgebieden: Westelijke Kempen, Oostelijke Kempen, Meijerij, Noordelijk Peelgebied, Zuidelijk Peelgebied en Land van Cuyk. Het onderzoek werd uitgevoerd in 22 keuzegemeenten, die te zamen representatief kunnen worden geacht voor de zandgronden van Midden- en Oost-Brabant. In bijlage 1 zijn deze 22 gemeenten vermeld.

Bij het onderzoek werden die ex-agrariërs uit de keuzegemeenten betrokken, die in de periode tussen mei 1968 en mei 1971 van hoofdberoep zijn veranderd. Het onderzoek is beperkt gebleven tot degenen, die voorheen landbouwer waren; ex-tuinders werden buiten beschouwing gelaten. Verder moest men - om bij het onderzoek te kunnen worden betrokken - in mei 1968 55 jaar of jonger zijn en een bedrijf hebben van minstens 30 standaardbedrijfseenheden. De zojuist genoemde beperking ten aanzien van de leeftijd (in mei 1968 55 jaar of jonger) werd ingevoerd, omdat bij de ouderen vaak moeilijk kan worden onderscheiden tussen beroepsverandering en beroepsbeëindiging. Ex-boeren, die in 1968 een "bedrijf" hadden met minder dan 30 standaardbedrijfseenheden 1), werden buiten beschouwing gelaten, omdat het hier merendeels personen betreft die de landbouw in feite niet als hoofdberoep hebben uitgeoefend.

Na aftrek van niet van toepassing zijnde gevallen, weigeringen e.d. waren 113 van beroep veranderde landbouwers bij het onderzoek betrokken. De enquête had plaats in het voorjaar van 1972.

Het onderzoek draagt een beschrijvend karakter. De omvang van de steekproef (113 respondenten) is betrekkelijk gering; waar mogelijk, is gezocht naar samenhangen.

1) Standaardbedrijfseenheden (sbe) zijn verhoudingsgetallen voor de toegevoegde waarde in de verschillende produktierichtingen. Deze verhoudingsgetallen zijn gebaseerd op de hoogte van de netto-toegevoegde waarde op basis van factorkosten bij een moderne bedrijfsvoering volgens berekeningen van het LEI in 1968.

Ter oriëntatie: 1 melkkoe = 2,5 sbe; 1 fokzeug = 1,6 sbe; 1 mestvarken = 0,16 sbe; 1 ha granen = 3 sbe; 1 ha suikerbieten = 6,5 sbe.

HOOFDSTUK II

Algemene gegevens

§ 1. Leeftijd, onderwijs en burgerlijke staat

Het onderzoek heeft betrekking op voormalige boeren, die op het moment van de enquête jonger dan 60 jaar waren. Van de respondenten was 7% jonger dan 35 jaar; 57% behoorde tot de leeftijdsklasse 35 - 50 jaar en 36% was 50 - 60 jaar (tabel 1). De gemiddelde leeftijd van de van beroep veranderde boeren bedroeg 47 jaar.

Als periode van beroepsverandering is in het onderzoek 1968 - 1971 aangehouden; de geënquêteerden waren toen dus jonger dan bij de enquête. Omdat er gemiddeld ongeveer twee jaar ligt tussen de beroepsverandering en het tijdstip van de enquête, was de gemiddelde leeftijd op het moment van de beroepsverandering ca. 45 jaar.

Tabel 1. Leeftijd van de ex-boeren op het moment van de enquête

Leeftijd bij enquête	Aantal be-drijfshoofden	%
< 35 jaar	8	7
35 - 40	17	15
40 - 45	20	18
45 - 50	28	24
50 - 55	19	17
55 - 60	21	19
Totaal	113	100

Wat het door de ex-boeren gevolgde onderwijs betreft, bleek 19% na de lagere school geen voortgezet onderwijs te hebben genoten; bijna de helft heeft alleen één of meer cursussen gevolgd en ruim een derde voortgezet dagonderwijs (overwegend lager agrarisch onderwijs). De onderwijspositie van de jongeren is overigens beter dan die van de ouderen; terwijl van de ex-boeren van vijftig jaar of ouder slechts 20% een voortgezette dagopleiding had gevolgd, was dit bij hun collega's van < 40 jaar en 40 - 50 jaar 56% resp. 36%.

Gemiddeld genomen zijn de van beroep veranderde agrariërs ongeveer 15 jaar zelfstandig boer geweest. Een vijfde deel heeft vóór het zelfstandig worden een beroep buiten de land- en tuinbouw uitgeoefend. Van de respondenten was 96% gehuwd of gehuwd geweest.

§ 2. De bedrijven vóór de beroepsverandering

De helft van de bedrijven van de voormalige boeren was in 1968 kleiner dan 10 ha, terwijl 12% een bedrijf had van 15 ha of meer. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte in 1968 bedroeg 10,5 ha. De bedrijven van de jongeren waren dooreengenomen groter dan de bedrijven van de ouderen.

Tabel 2. Bedrijfsoppervlakte in 1968

Bedrijfsoppervlakte in 1968	Aantal bedrijven	%
< 5 ha	2	2
5 - 10	55	49
10 - 15	42	37
15 - 20	9	8
≥ 20	5	4
Totaal	113	100

De gemiddelde produktieomvang van de bedrijven van de ex-agrariërs - berekend op basis van de gegevens van de metelling-formulieren - was in 1968 65 standaardbedrijfseenheden. Een kwart had in 1968 minder dan 50 sbe. In 11% van de gevallen bedroeg de produktieomvang 90 sbe of meer.

Tabel 3. Produktieomvang (in sbe) in 1968

Aantal sbe in 1968	Aantal bedrijven	%
30 - 50 sbe	27	24
50 - 70	45	39
70 - 90	29	26
≥ 90	12	11
Totaal	113	100

De produktieomvang van de bedrijven in 1968 was geringer naarmate de ondervraagden ouder waren. Zo had destijds 48% van de ex-agrariërs van jonger dan 40 jaar een bedrijf met minder dan 70 sbe; bij de voormalige boeren van 40 - 50 jaar en 50 - 60 jaar was dit 65% resp. 73%.

§ 3. Het O.- en S.-fonds

Uit het onderzoek kwam naar voren, dat 23% van de voormalige boeren destijds gebruik heeft gemaakt van de saneringsregeling van het O.- en

S.-fonds. De ouderen hebben relatief vaker een beroep gedaan op het O.- en S.-fonds dan de jongeren. Dit is niet verwonderlijk; bij de destijds geldende regeling was de financiële vergoeding voor personen van 50 jaar en ouder namelijk beduidend gunstiger dan voor de jongeren. Verder is het zo, dat de ex-agrariërs met de - zowel qua oppervlakte als ook qua produktieomvang - kleinere bedrijven meer gebruik hebben gemaakt van de saneringsregeling dan hun collega's met de wat grotere bedrijven.

HOOFDSTUK III

De aanleiding tot beroepsverandering; informatie en voorlichting

§ 1. De aanleiding tot beroepsverandering

Aan de bij het onderzoek betrokken ex-agrariërs werd de vraag gesteld, wat voor hen destijds de aanleiding is geweest om van beroep te veranderen. De antwoorden, die op deze vraag naar voren kwamen, zijn ingedeeld in een aantal categorieën. In verschillende gevallen werden meerdere redenen voor beroepsverandering genoemd; in totaal werd 176 keer een reden aangegeven.

Tabel 4. De aanleiding tot beroepsverandering

Aanleiding tot beroepsverandering	Aantal keren, dat de betreffende aanleiding werd genoemd	Idem in % van het aantal ex-agrariërs
gezondheid	23	20
geen opvolger	19	17
financiële redenen	74	65
bedrijfsomstandigheden	50	44
overige redenen	10	9

De meest genoemde aanleiding om van beroep te veranderen waren redenen van financiële aard (laag inkomen, veel schulden, niet bereid om grote investeringen te doen); 65% van de respondenten voert deze financiële redenen aan. De bedrijfsomstandigheden (slechte bedrijfsgebouwen, slechte verkaveling, planologische beperkingen) vormen een tweede belangrijke categorie (44%). De slechte gezondheid en het ontbreken van een opvolger werden door 20% resp. 17% van de voormalige boeren genoemd en overige redenen (gezinsomstandigheden, gebondenheid e.d.) door 9%.

Het ontbreken van een opvolger werd - zoals te verwachten was - naar verhouding vaker genoemd door de oudere ex-agrariërs dan door de jongere. Bij de jongeren daarentegen bleken de financiële redenen en de bedrijfsomstandigheden een belangrijkere rol te spelen. Tussen de bedrijfshoofden met de - qua productieomvang - grotere en hun collega's met de kleinere bedrijven bestonden geen verschillen van betekenis.

§ 2. Informatie over het al dan niet van beroep veranderen

Het besluit om de landbouw te verlaten en elders een nieuwe werkring te zoeken betekent voor de bedrijfshoofden een ingrijpende stap. Men is daarom geneigd te veronderstellen, dat vrijwel alle betrokkenen vooraf met deskundigen of eventuele andere personen hebben gesproken over het al dan niet van beroep veranderen.

Bovenstaande veronderstelling wordt echter door de resultaten van het onderzoek tegengesproken. Op de vraag, of zij - voordat zijn van beroep veranderden - wel eens met iemand hadden gesproken over de keuze "of met boeren doorgaan of een ander beroep kiezen" antwoordde namelijk slechts 40% bevestigend. Dit is een opvallend laag percentage. Tussen de leeftijdsklassen en de produktieomvangklassen deden zich geen verschillen van betekenis voor.

Met wie hebben de gesprekken nu plaatsgehad? De belangrijkste gesprekpartners bleken de voorlichters van de standsorganisaties te zijn (44%). Daarna volgden de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst (20%) en familie en kennissen (16%). In 20% van de gevallen had men gesproken met andere instanties of personen (o.a. directeur, boerenleenbank, arts enz.).

§ 3. Voorlichting over ander werk

In het onderzoek werd ook nagegaan, of men zich - voordat men van beroep veranderde - heeft laten voorlichten over de vraag, welk ander werk men zou kunnen doen. Slechts 35% van de ondervraagden bleek op dit punt voorlichting te hebben ontvangen. Tussen de ouderen en de jongeren bleek geen verschil te bestaan; ook met de produktieomvang van de bedrijven in 1968 was geen verband aanwezig.

Van welke instanties was nu de voorlichting over de vraag, welk ander werk men zou kunnen doen, afkomstig? Van de 40 voormalige boeren, die voorlichting ontvingen, werden er 24 voorgelicht door het arbeidsbureau; in de meeste gevallen werden de betrokkenen tevens ingeschreven als werkzoekenden. Verder werd voorlichting ontvangen van de economisch-sociale voorlichters van de standsorganisaties (11 respondenten) en van overigen (5 respondenten).

Aan degenen die zich niet hebben laten voorlichten - 73 personen - werd gevraagd naar de reden daarvan. De meest genoemde reden bleek de opvatting te zijn, dat men zichzelf wel kon redden (53%). 20% had zich niet laten voorlichten, omdat men al ander werk aangeboden kreeg of omdat men er de voorkeur aan gaf rustig te wachten "tot er iets was". De overige ondervraagden noemden redenen van zeer uiteenlopende aard of zeiden geen reden te kunnen noemen.

Overigens vond slechts 8% van degenen, die zich destijds niet hadden laten voorlichten, het achteraf bezien jammer dat dit niet gebeurd was. De behoefte aan voorlichting, zoals die door de respondenten wordt gevoeld, is dus niet erg groot.

Mening over de ontvangen voorlichting

Bij degenen, die zich destijds hebben laten voorlichten over de vraag welk ander werk men zou kunnen gaan doen (40 ex-boeren), werd vervolgens geïnformeerd naar hun mening over de ontvangen voorlichting. 30 voormalige agrariërs vonden de indertijd ontvangen voorlichting goed, 8 achtten deze onvoldoende en 2 hadden hierover geen oordeel. Degenen, die waren voorgelicht door de voorlichters van de standsorganisaties of door "overigen" bleken allen tevreden te zijn over de verstrekte voorlichting. Bij degenen, die contact hadden gehad met het arbeidsbureau, was het beeld iets anders. Hier bleek ongeveer twee derde van de ondervraagden de ontvangen voorlichting goed te vinden; een derde vond de voorlichting onvoldoende.

Waar kan men het beste terecht voor inlichtingen over een ander beroep?

Op de vraag, waar een boer die van beroep wil veranderen het beste terecht zou kunnen voor inlichtingen over een ander beroep, bleef 24% het antwoord schuldig. De overigen noemden in sommige gevallen meer dan één instantie. 38% van de 113 ondervraagden noemde het arbeidsbureau. De voorlichtingsdiensten van de standsorganisaties, reeds van beroep veranderde agrariërs en overige personen en instanties werden door 28%, 9% resp 12% van de respondenten genoemd. Ten slotte was 8% van mening, dat men het beste zelf ander werk kon gaan zoeken.

Bij de voormalige agrariërs, die het arbeidsbureau niet als informatiebron noemden - 70 ondervraagden - werd ten slotte nog geïnformeerd naar de reden daarvan. 18% wist geen reden aan te geven; 16% was niet op de hoogte van het bestaan van het arbeidsbureau en 14% heeft er "gewoon niet aan gedacht". Een relatief grote groep ten slotte (52%) had slechte ervaringen met het arbeidsbureau of gaf te kennen er weinig vertrouwen in te hebben: "het arbeidsbureau houdt geen rekening met de mentaliteit van de boeren", "als boer ga je daar niet naar toe", "je moet zelf werk zoeken" enz.

HOOFDSTUK IV

Het nieuwe beroep

§ 1. Het eerste beroep na de beroepsverandering

Gerekend vanaf het moment, dat men besloot van beroep te veranderen, kon 51% van de afgevloeiende boeren binnen één maand - zo bleek uit het onderzoek - in het nieuwe beroep aan de slag. Opgemerkt zij, dat men vaak pas van beroep verandert als men er zeker van is, dat men ander werk kan krijgen. In 35% van de gevallen duurde het 1 tot 6 maanden, terwijl 10% er langer dan een half jaar voor nodig had om ander werk te vinden. De resterende 4% kan het zich niet meer herinneren.

Na het vertrek uit de landbouw is 28% van de voormalige boeren terechtgekomen in een agrarisch of daarmee verwant beroep. Zo werden er 8 arbeider op een agrarische bedrijf, 10 tuinman of plantsoenarbeider en 11 ex-boeren konden tewerk gesteld worden in een W.S.W. 1)-buitenobject; de resterende 3 werden bosarbeider of dierenverzorger (dierenpark). Behalve in agrarische en daarmee verwante beroepen hebben vrij velen werk gevonden in de bouwvakken (23%) en in de levensmiddelenbranche (14%). De rest van de bij het onderzoek betrokken ex-agrariërs kwam terecht in de overige sectoren, o.a. metaal, textiel, handel en kantoor e.d. Verreweg het merendeel van de afgevloeiende boeren (96%) werkte in hun eerste nieuwe beroep in loondienst.

Voordat men in het eerste beroep begon, heeft 31% van de ondervraagden al eerder geprobeerd om ander werk te vinden. Ruim driekwart van hen is daar destijds niet in geslaagd of werd afgewezen; ongeveer een vijfde deel weigerde het aangeboden werk omdat het niet beviel.

De ervaringen met het eerste beroep

In de eerste tijd, dat men een ander beroep uitoefende, heeft 43% van de voormalige boeren bepaalde moeilijkheden ondervonden. De meesten noemden één specifieke moeilijkheid. 37% had het verlies van de zelfstandigheid als een probleem ervaren; 20% noemde de lange werkdagen en het feit, dat men hele dagen van huis was. Het binnen werken werd in de eerste tijd door 14% als moeilijkheid ondervonden; vrij velen hadden overigens buitenwerk. De vaste arbeidstijden werden eveneens door 14% genoemd. Andere - minder vaak genoemde - moeilijkheden waren o.a. de onprettige werkomstandigheden, de aanpassing aan het hoge werktempo en de eentonigheid van het werk.

Aan degenen, die destijds bepaalde moeilijkheden hadden ondervonden, werd tevens gevraagd welke van deze moeilijkheden waren meegevallen. De helft van de betrokken ex-agrariërs was van mening, dat geen van de

1) Wet op de Sociale Werkvoorziening (WSW).

problemen uit de eerste tijd was meegefallen. De door de overigen genoemde "meevallers" hadden met name betrekking op het verlies van de zelfstandigheid, het hele dagen van huis zijn en de vaste arbeidstijden.

§ 2. Het huidige beroep

Na het verlaten van de landbouw zijn 14 voormalige agrariërs (12%) weleens werkloos geweest. Op een enkele uitzondering na bleef dit tot één keer beperkt. Op het moment van de enquête waren vier van de 113 ondervraagden werkloos.

Huidig beroep

Tussen het tijdstip van de beroepsverandering - dat viel tussen mei 1968 en mei 1971 - en het moment van de enquête - voorjaar 1972 - is 23% van de ex-agrariërs van werkgever veranderd; meestal was men slechts één keer van werkgever veranderd. Ruim eenkwart van degenen, die van werkgever veranderden, bleek daarbij het arbeidsbureau te hebben ingeschakeld.

Op het moment van de enquête was 29% van de ondervraagden werkzaam in de sector landbouw; hieronder vallen een aantal agrarische en daarmee verwante beroepen. De sector bouwvakken en houtbewerking bood aan 22% van de ex-landbouwers werk en de levensmiddelenbereiding en chemie aan 12%. De andere sectoren zijn van minder betekenis. In bijlage 2 is een gedetailleerd overzicht gegeven van de uitgeoefende beroepen.

Tabel 5. Sectoren, waarin de ex-agrariërs werkzaam zijn

Sector	Aantal ex-agrariërs	%
landbouw (landbouw verwant)	32	29
metaalbewerking	8	7
bouwvakken en houtbewerking	24	22
levensmiddelenbereiding en chemie	13	12
handel en kantoor	10	9
onderwijs en verzorgend personeel	6	6
verkeerspersoneel	4	4
personeel in algemene dienst	5	5
overige	7	6
Totaal	109	100

Van de ondervraagden werkte nog steeds het merendeel in loondienst (96%). 5% had geen volledige werkkring i.v.m. medische redenen, omdat men het bedrijf had aangehouden e.d. Ongeveer een vijfde werkte in de fabriek. In 8% van de gevallen had men in verband met het uitgeoefende beroep een speciale opleiding gevolgd; deze opleiding werd vrijwel steeds op het betrokken bedrijf gegeven.

Niveau van het huidige beroep

Het niveau van het beroep kan worden aangegeven met behulp van een - van het Ministerie van Sociale Zaken afkomstige - indeling (zie bijlage 3). Uit het onderzoek komt naar voren, dat 1% van de voormalige agrariërs op het moment van de enquête zeer eenvoudige arbeid (niveau 1) verrichtte, 37% eenvoudige arbeid (niveau 2) en 43% enigszins ingewikkelde arbeid (niveau 3). Niveau 4 en 5 werden door 14% resp. 5% van de ondervraagden gehaald. Ter vergelijking diene, dat een doorsneeboer ongeveer op niveau 4 of 5 terecht komt. In het nieuwe werk worden deze beide niveau's door slechts een vijfde van de ex-boeren bereikt. Het beroepsniveau bleek geen verband te houden met de leeftijd van de ex-boeren noch met het door hen gevolgde onderwijs noch met de produktieomvang van de bedrijven in 1968.

§ 3. Het inkomen

Uit het onderzoek komt naar voren, dat 22% van de ex-agrariërs op het moment van de enquête minder dan f 170,- schoon per week verdiende in hun nieuwe beroep. Vervolgens had 30% een inkomen tussen f 170,- en f 190,- schoon per week, terwijl 48% f 190,- of meer verdiende. De gemiddelde verdiensten bedroegen f 186,- schoon per week; voor degenen, wier beroep op niveau 1, 2 of 3 lag, was dit f 183,- en voor de niveau's 4 en 5 f 204,-. Het wettelijke minimumloon (eveneens schoon per week) bedroeg voor een gehuwde met twee kinderen destijds ca. f 146,-; het gemiddelde inkomen ligt dus f 40,- boven het minimumloon.

Per sector bestaan er enige verschillen: degenen, die werkzaam zijn in de sector landbouw, hebben het laagste gemiddelde inkomen en de werkers in de "overige" sectoren het hoogste; de anderen liggen hier tussenin (tabel 6).

Een groot deel van de ondervraagden (85%) had overigens nog neveninkomsten. Bronnen van neveninkomsten waren o.a. het agrarisch bedrijf, pacht, rente, provisie of uitkeringen van het O.- en S.-fonds.

Aan de ex-agrariërs werd de vraag gesteld, of zij naar hun mening in het huidige beroep meer, evenveel of minder verdienden dan zij verdiend zouden hebben, als zij nog boer zouden zijn. Deze vraag werd door 103 ex-agrariërs beantwoord: de overigen waren werkloos of zeiden geen antwoord te kunnen geven. 66% van de 103 voormalige boeren was van mening, dat zij in hun nieuwe beroep meer verdienden; 17% vond dat het ongeveer evenveel was en eveneens 17% was van mening, dat zij in het nieuwe beroep minder verdienden dan zij als boer zouden hebben verdiend. Een verband met de leeftijd van de ex-agrariërs was niet aanwezig evenmin als met het door hen gevolgde onderwijs en de produktieomvang van de bedrijven in 1968.

Tabel 6. Gemiddeld inkomen (schoon per week)

Sector	Aantal ex-boeren 1)	Gemiddeld inkomen (schoon per week)
landbouw (landbouw verwant)	32	f 175,-
metaalbewerking	8	f 185,-
bouwwakken en houtbewerking	21	f 191,-
levensmiddelenbereiding en chemie	13	f 192,-
handel en kantoor	9	f 189,-
overige	18	f 196,-
Totaal	101	f 186,-

1) Excl. 4 werklozen en 8 personen, die geen inkomensbedrag noemden.

§ 4. Afstand tot het werk, verhuizen

De afstand tot het werk was voor 19% van de van beroep veranderde boeren wisselend en voor 75% vast. In 6% van de gevallen werkte men thuis of vlak bij huis. Alle respondenten gingen, voor zover zij niet thuis werkten, dagelijks op en neer naar het werk. Dat men meerdere dagen achtereenvolgens van huis was, kwam niet voor. De gemiddelde reistijd (enkele reis) bedroeg iets minder dan een kwartier.

Op het moment van de enquête woonde 73% van de ex-agrariërs nog op de boerderij; 27 afgevoerde boeren (24%) waren naar elders verhuisd, terwijl 3% een nieuw huis had gebouwd op de eigen grond. Als belangrijkste redenen voor de verhuizing werden genoemd, dat het bedrijf in zijn geheel was verkocht, dat het bedrijf een pachtbedrijf was en dat de kwaliteit van de woning te wensen overliet. Het merendeel van de verhuisden is in de omgeving blijven wonen. De nieuwe woningen waren voor bijna driekwart eigendom van de ex-agrariërs; huren kwam weinig voor. In vrijwel alle gevallen gaf men te kennen, dat de nieuwe woonomgeving goed beviel. Van de door verhuizing vrijgekomen 27 woningen werden er 18 verkocht en 1 afgebroken; in de overige gevallen betrof het gehuurde woningen (pachtbedrijven).

Van degenen, die op de boerderij zijn blijven wonen, zei 17% toch liever te willen verhuizen. Als redenen hiervoor kwamen met name naar voren: de slechte kwaliteit van de huidige woning en het feit, dat het huis te groot was. In de meeste gevallen ging de voorkeur uit naar een andere woning in de eigen gemeente of in de directe omgeving daarvan.

HOOFDSTUK V

De meningen over het nieuwe werk en het boerenberoep

§ 1. Meningen over het nieuwe werk

Voor- en nadelen van het nieuwe werk

Aan de bij het onderzoek betrokken ex-agrariërs - voor zover zij althans niet werkloos waren - werd o.a. de vraag voorgelegd, welke voor- en nadelen volgens hen waren verbonden aan het nieuwe werk in vergelijking met het boerenwerk.

Als verreweg het vaakst genoemde voordeel van het huidige werk kwam het vaste loon naar voren; 43% van de 109 afgevloede boeren voert dit punt aan. Daarna volgen meer vrije tijd c.q. vakantie (27%), schoner werk (27%), het minder gejaagd zijn en het gezelliger werken (22%), de sociale voorzieningen (20%) en de vaste werktijden (18%). De kortere werktijden worden door slechts 7% van de ondervraagden genoemd en overige voordelen - o.a. lichter werk, minder zorgen en risico's - door 13%. Ten slotte bleek 11% van de voormalige boeren van mening te zijn, dat aan het huidige werk in vergelijking met het boerenwerk geen voordelen ware verbonden.

Tabel 7. Voordelen van het huidige werk in vergelijking met het boerenwerk

Voordelen van het huidige werk	Aantal keren, dat nevenstaande voordelen werden genoemd	Idem in % van het aantal ex-agrariërs (109)
geen voordelen	12	11
vaste werktijden	20	18
vast loon	47	43
sociale voorzieningen	22	20
meer vrije tijd (vakantie)	29	27
schoner werk	29	27
kortere werktijden	8	7
minder gejaagd, gezelliger	24	22
overige voordelen	14	13

Bij de naar voren gebrachte nadelen overweegt duidelijk het verlies van zelfstandigheid; 40% van de ex-agrariërs voert dit als nadeel aan. Het werken tussen vier muren wordt door 8% van de ondervraagden als nadeel genoemd en de vaste werktijden door 12%. De overige nadelen hebben o.a. betrekking op de eentonigheid van het werk, het minder prettige (d.w.z. vuil, koud) werk en op het hele dagen van huis zijn. 39% van de respondenten vindt, dat aan het nieuwe werk vergeleken met het boerenwerk geen nadelen vastzitten.

Tabel 8. Nadelen van het huidige werk in vergelijking met het boerenwerk

Nadelen van het huidige werk	Aantal keren, dat nevenstaande nadelen werden genoemd	Idem in % van het aantal ex-agrariërs (109)
geen nadelen	42	39
verlies van zelfstandigheid	44	40
werken tussen vier muren	9	8
vaste werktijden	13	12
overige nadelen	23	21

Voorkeur voor werk in loondienst c.q. voor een zelfstandig beroep

96% van de ondervraagden werkte op het moment van de enquête in loondienst: de resterende 4% oefende een zelfstandig beroep uit. Is men nu tevreden over deze situatie? Uit het onderzoek komt naar voren, dat 71% van de in loondienst werkende ex-agrariërs er de voorkeur aan gaf in loondienst te blijven, terwijl 24% liever een zelfstandig beroep zou willen uitoefenen. De overige 5% had hierover geen mening. De meest genoemde reden, waarom men liever in loondienst wilde blijven, was de omstandigheid dat men minder zorgen heeft en geen risico's loopt; 45% van de betrokkenen wees hierop. Andere redenen waren: de sociale voorzieningen, gezondheidsredenen, de meerdere vrije tijd e.d. Degenen, die liever zelfstandig zouden willen zijn, noemden hiervoor vooral de volgende motieven: je hebt dan meer vrijheid, je bent je eigen baas en het geeft meer voldoening.

Degenen, die op het moment van de enquête een zelfstandig beroep uitoefenden - 4 ex-agrariërs - gaven allen op één uitzondering na te kennen liever zelfstandig te willen blijven.

Van werk veranderen?

Van de 105 in loondienst werkende ex-agrariërs beantwoordde 86% de vraag, of men het huidige werk wilde blijven doen, bevestigend. Het nieuwe werk schijnt dus bij de meesten goed te bevallen. Slechts 14% zou liever ander werk willen hebben. Redenen hiervan waren o.a.: de aard

van het huidige werk bevalt niet, liever in de buitenlucht werken, de beloning is te laag en de werksfeer deugt niet. Ongeveer een derde van degenen, die graag ander werk zouden hebben, zou het liefst in een agrarisch of daarmee verwant beroep willen werken.

Als het nodig zou zijn om voor ander werk een opleiding (of omscholing) te volgen, dan is slechts de helft van degenen die zeiden liever ander werk te willen hebben daartoe bereid. Eveneens de helft is bereid langer heen en weer te reizen dan in het huidige beroep nodig is. Slechts een vijfde zou naar een andere plaats willen verhuizen.

§ 2. Zou men terug willen naar het boerenberoep?

Op de vraag, of men terug zou willen naar het boerenberoep, gaf 66% van de voormalige agrariërs een ontkennend antwoord; 32% zei terug te willen en 2% wist het niet. Voor de meesten valt de vergelijking tussen het nieuwe en het boerenberoep dus gunstig uit voor het nieuwe beroep. Desondanks geeft het feit, dat ongeveer een derde van de ex-agrariërs liever terug wil naar het vroegere beroep toch wel te denken. Vooral onder de jongste boeren komt het voor, dat men terug zou willen. Van de ondervraagden, die op het moment van de enquête 40 jaar of jonger waren, zei de helft terug te willen naar het boerenberoep; in de leeftijdsklassen 40 - 50 jaar en 50 - 60 jaar was dit 29% resp. 22%. Een verband met het niveau van het nieuwe beroep was afwezig evenals met het inkomen en met het al dan niet hebben van neveninkomsten. Ook was er geen samenhang met het gevolgde onderwijs en met de produktieomvang van de bedrijven in 1968.

Degenen, die terug wilden naar het vroegere agrarische beroep gaven hiervoor met name de zelfstandigheid van de boer (72% van de betreffende respondenten) en de aantrekkelijkheid van het boerenberoep (53%) als motief op. De afgevloede agrariërs, die zeiden niet terug te willen naar het boerenberoep, voerden o.a. de volgende redenen hiervoor aan: de slechte gezondheid (20%) en de te hoge investeringen in het agrarisch bedrijf (25%); soms werden ook bepaalde pluspunten van het nieuwe beroep naar voren gebracht, zoals meer vrije tijd (20%), betere sociale voorzieningen (11%), geen zorgen en risico's (19%).

HOOFDSTUK VI

De bedrijven na de beroepsverandering

§ 1. Grondgebruik en produktieomvang

Grondgebruik

Op het moment van de enquête - voorjaar 1972 - had 37% van de voormalige boeren geen grond meer in gebruik; 50% had nog een gedeelte van de oppervlakte, die in 1968 aanwezig was, terwijl 13% alle grond had aangehouden. Voor zover de afgevlode agrariërs nog grond in gebruik hadden, betrof het gemiddeld 5 ha per "bedrijf".

Tabel 9. Grondgebruik vóór en na de beroepsverandering

Geënquêteerden hebben	Gemiddelde oppervlakte		% ex-boeren
	vóór de beroepsverandering	na de beroepsverandering	
geen grond meer in gebruik	10,4 ha	-	37
een gedeelte van de grond in gebruik	10,8 ha	3,8 ha	50
alle grond in gebruik	9,7 ha	9,7 ha	13
Totaal	10,5 ha	5,0 ha	100

Het geheel of gedeeltelijk aanhouden van grond kwam naar verhouding wat minder vaak voor bij de kleinere bedrijven. Zo bleek, dat 58% van de ex-boeren, die vóór de beroepsverandering een bedrijf met minder dan 10 ha hadden, de grond geheel of gedeeltelijk had aangehouden; bij hun collega's die destijds een bedrijf van 10 - 15 ha en 15 ha en meer exploiteerden, bedroeg dit percentage 69 resp. 64. Dit verschil hangt vermoedelijk samen met het feit, dat de kleinere bedrijven naar verhouding wat vaker gebruik hebben gemaakt van de faciliteiten van het O.- en S.-fonds (zie hoofdstuk II). Verder kwam naar voren, dat van de boeren van 50 jaar en ouder 48% de grond geheel of gedeeltelijk had aangehouden; in de leeftijdsklassen 40 - 50 jaar en beneden 40 jaar was dit 77% resp. 60%. Ook dit verschil zal wel verband houden met het meer of minder inschakelen van het O.- en S.-fonds.

In 1968 - dus vóór de beroepsverandering - hadden de ex-agrariërs gezamenlijk 1187 ha cultuurgrond in gebruik. Na de beroepsverandering hadden zij nog 357 ha. Er is dus 830 ha (70%) vrijgekomen; hiervan kreeg 91% een agrarische en de resterende 9% een niet-agrarische bestemming.

Produktieomvang

Uit de gegevens van de meitelling kon worden afgeleid, dat in 1971 37% van de ex-agrariërs op geen enkele wijze meer landbouw bedreef; van degenen, die nog een zekere produktieomvang hadden, had 46% een "bedrijf" van minder dan 30 sbe en 54% van 30 sbe of meer. Het percentage ex-boeren, dat de produktieomvang geheel of gedeeltelijk aanhield, was groter naarmate men in 1968 over een groter bedrijf beschikte. Van degenen, die in 1968 30 - 50 sbe hadden, had nl. 41% in 1971 nog een zekere produktieomvang; bij de ex-boeren, die in 1968 50 - 70 of 70 en meer sbe hadden, was dit 64% resp. 71%.

In 1968 bedroeg de gezamenlijke produktieomvang van de bedrijven van de bij het onderzoek betrokken ex-agrariërs 7 393 sbe tegen 2 583 sbe in 1971. Dit houdt een vermindering in van 65%.

Het gemiddelde aantal sbe van de "bedrijven" van ex-agrariërs, die na de beroepsverandering nog over een zekere produktieomvang beschikten, bedroeg in 1971 37 sbe. Afgaande op de toekomstplannen van de ex-agrariërs m.b.t. hun "bedrijven", mag niet worden verwacht dat de gemiddelde produktieomvang in de komende jaren zal stijgen; eerder is een daling te verwachten. Uit het onderzoek komt nl. naar voren, dat sommigen van plan zijn hun "bedrijf" nog verder in te krimpen; een zeer beperkt aantal ex-agrariërs overweegt hun produktieomvang - vooral in de veredelingssector - enigszins te vergroten.

Het werk op het (rest-)bedrijf wordt hoofdzakelijk door het voormalige bedrijfshoofd gedaan; vaak verricht de echtgenote ook een gedeelte van het werk. In enkele gevallen is er sprake van de inschakeling van een loonwerker.

§ 2. De gebouwen

Op het moment van de enquête had 50% van de ex-agrariërs de bedrijfsgebouwen nog geheel of gedeeltelijk in gebruik; 9% van de bedrijfsgebouwen was in gebruik bij andere boeren en 12% bij niet-agrariërs. De overige gebouwen stonden leeg (25%) of waren afgebroken (4%).

De vrouw over de beroepsverandering van haar man

In het onderzoek werd ook enige aandacht besteed aan de opvattingen van de echtgenotes van de ex-agrariërs over de beroepsverandering en over het nieuwe werk. Bij dit gedeelte van het onderzoek waren in totaal 98 echtgenotes betrokken.

§ 1. Houding tegenover de beroepsverandering

Houding destijds

Aan de echtgenotes van de ex-agrariërs werd de vraag voorgelegd, of zij er indertijd op hadden aangedrongen, dat hun man van beroep veranderde óf dat zij destijds liever hadden gezien dat hij boer bleef. Naar voren kwam, dat 41% van de echtgenotes indertijd heeft aangedrongen op beroepsverandering; 24% had liever gezien, dat de man boer was gebleven, terwijl 33% de keuze tussen boer blijven of van beroep veranderen geheel aan de man heeft overgelaten. De resterende 2% zei niet (meer) te weten, hoe zij destijds tegenover de beroepsverandering stonden.

Tussen de echtgenotes van de jongere en die van de oudere ex-agrariërs bleken vrijwel geen verschillen in de houding t.o.v. de beroepsverandering te bestaan. Wel is het zo, dat naarmate de produktieomvang van de bedrijven in 1968 kleiner was, het percentage vrouwen dat op beroepsverandering aandrong groter was. Zo heeft 60% van de echtgenotes, wier man een bedrijf had van 30 - 50 sbe, op verandering van beroep aangedrongen; bij de vrouwen van boeren met een bedrijf van 50 - 70 sbe en 70 sbe of meer was dit 50% resp. 27%. De achtergrond hiervan zal wel zijn, dat beroepsverandering op de zeer kleine bedrijven urgenter was dan op de iets grotere bedrijven.

41% van de vrouwen van de ex-agrariërs heeft er destijds dus op aangedrongen, dat hun man van beroep zou veranderen. Wat waren hiervan de redenen? Uit het onderzoek blijkt, dat het slechte inkomen en de gezondheid van de man het vaakst genoemd werden; 53% resp. 33% van de betrokken ex-boerinnen voert deze motieven aan. Andere, veel minder vaak voorkomende, redenen waren o.a.: bedrijfsomstandigheden (slechte verkaveling, gebrekkige bedrijfsgebouwen), te lange werktijden, te hoge financiële lasten en gebondenheid aan het bedrijf.

Ook aan de vrouwen, die er destijds de voorkeur aan gaven dat hun man boer zou blijven, werd gevraagd naar hun motieven. De meest genoemde redenen waren, dat men de boerderij niet wilde missen en dat men het bezwaarlijk vond, dat de man de hele dag van huis was; deze motieven werden door 75% resp. 50% van de betrokken ex-boerinnen aangevoerd. Enkele andere redenen waren: toen voldoende inkomen, verlies van zelfstandigheid en sociale degradatie.

Mening over de beroepsverandering op het moment van de enquête

In de meeste gevallen wordt de belangrijke stap om van beroep te veranderen niet betreurd. Op de vraag, of men er - achteraf bezien - spijt van heeft, dat de man de landbouw heeft verlaten, antwoordt namelijk 86% van de voormalige boerinnen ontkennend; 10% blijkt er wél spijt van te hebben, terwijl 4% zegt het niet te weten.

§ 2. Voor- en nadelen van het nieuwe werk

Evenals aan de mannen is ook aan de vrouwen - voor zover hun mannen niet werkloos waren - gevraagd één of meer voordelen van het huidige werk van hun man te noemen in vergelijking met het boerenwerk.

Door de 94 betrokken echtgenotes werd in totaal 171 keer een voordeel genoemd. Verreweg het meest genoemde voordeel van het nieuwe werk van de man is de meerdere vrije tijd (vakantie); 64% van de echtgenotes brengt dit punt naar voren. Daarna volgen schoner, lichter werk (31%), beter inkomen (28%) en de sociale voorzieningen (22%). Andere voordelen werden minder vaak genoemd. 6% van de ex-boerinnen was van mening, dat aan het nieuwe werk van de man geen voordelen waren verbonden.

Tabel 10. Voordelen van het huidige werk in vergelijking met het boerenwerk

Voordelen van het huidige werk	Aantal keren, dat nevenstaande voordelen werden genoemd	Idem in % van het aantal ex-boerinnen (94)
geen voordelen	6	6
schoner, lichter werk	29	31
meer vrije tijd (vakantie)	60	64
beter inkomen	26	28
sociale voorzieningen	21	22
hoeft niet meer op het bedrijf te helpen	9	9
minder zorgen, risico's	11	12
overige voordelen	15	16

Het aantal naar voren gebrachte nadelen bedroeg 61. Het meest genoemde nadeel was het feit, dat de man de hele dag van huis was (30% van de geënquêteerde echtgenotes). In 13% van de gevallen werd het verlies van zelfstandigheid als nadeel genoemd, in 5% de vaste werktijden en in 17% van de gevallen overige nadelen. Een vrij grote groep (41%) was van mening, dat aan het nieuwe werk geen nadelen waren verbonden in vergelijking met het boerenwerk.

Tabel 11. Nadelen van het huidige werk in vergelijking met het boerenwerk

Nadelen van het huidige werk	Aantal keren, dat nevenstaande nadelen werden genoemd	Idem in % van het aantal ex-boerinnen (94)
geen nadelen	41	44
verlies van zelfstandigheid	12	13
hele dag van huis	28	30
vaste werktijden	5	5
overige nadelen	16	17

Het geheel van voor- en nadelen overziende is uiteindelijk 76% van de 94 ex-boerinnen van oordeel, dat het nieuwe werk van de man beter is dan het boerenwerk. 6% van de vrouwen vindt het nieuwe werk even goed als het boerenwerk en 12% vindt het slechter. De resterende 6% had geen mening hierover.

§ 3. Enkele andere aspecten

Voorlichting

Van de 98 bij het onderzoek betrokken echtgenotes hebben er slechts 6 (7%) voorlichting over de beroepsverandering gekregen, meestal via de standsorganisaties. De ontvangen voorlichting werd in alle gevallen als goed gekwalificeerd.

Het merendeel van de vrouwen heeft dus geen voorlichting ontvangen. Dit is opmerkelijk, omdat de beroepsverandering van de man ook voor de vrouw belangrijke consequenties met zich mee kan brengen. Tekenend voor de situatie is ook, dat van degenen die destijds niet waren voorgelicht (91 echtgenotes) 86% ontkennend antwoordde op de vraag, of men het op prijs zou stellen alsnog voorlichting te ontvangen. Kennelijk is de behoefte aan voorlichting, zoals die wordt gevoeld door de echtgenotes van de van beroep veranderde boeren, erg gering.

Verhuizen

Van de 22 ex-boerinnen, die na de beroepsverandering van hun man waren verhuisd, had bijna eenkwart het indertijd onplezierig gevonden ergens anders te gaan wonen. Van degenen, die niet waren verhuisd (76 ex-boerinnen), zou 22% alsnog willen verhuizen, meestal omdat de kwaliteit van de woning te wensen overliet. Het liefst zou men dan in de naaste omgeving willen blijven wonen of dichterbij c.q. in het dorp (stad).

Vrije tijd

67% van de ondervraagde ex-boerinnen is van mening, dat zij na de beroepsverandering meer vrije tijd hadden dan toen de man nog boer was; voor 28% maakte dit niets uit, terwijl 5% van mening was dat zij minder vrije tijd hadden. De laatste categorie moest nu meer werken op het eigen (rest-)bedrijf of verdiende er zelf wat bij. Overigens vond bijna de helft van de ex-boerinnen, die vroeger vee op het bedrijf hadden gehad en nu niet meer, het jammer dat er geen vee meer te verzorgen was.

Samenvatting

Doel en opzet van het onderzoek

Het aantal boeren, dat jaarlijks van beroep verandert, is betrekkelijk gering. Op de Midden- en Oostbrabantse zandgronden ging in de periode 1963 - 1966 4% van het aantal in 1963 aanwezige zelfstandige agrariërs over naar een ander beroep 1); gemiddeld per jaar betekent dit 1,3%. Dit percentage zal momenteel - vooral als gevolg van de stagnerende werkgelegenheidsontwikkeling buiten de land- en tuinbouw - ongetwijfeld lager zijn. Ondanks de betrekkelijk geringe kwantitatieve betekenis is de beroepsverandering door zelfstandige agrariërs toch een verschijnsel, dat de aandacht verdient. Verandering van hoofdberoep betekent immers voor de betrokkenen een uitermate belangrijke stap; de ermee gepaard gaande wijziging in maatschappelijke positie en werkkring kan aanleiding geven tot aanpassingsmoelijkheden.

In verband hiermee werd - op verzoek van de Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in de Landbouw in Noord-Brabant - een onderzoek ingesteld naar de positie en ervaringen van boeren, die van beroep zijn veranderd. In dit onderzoek, dat betrekking heeft op de zandgronden van Midden- en Oost-Brabant, werden de volgende punten aan de orde gesteld;

- de aanleiding tot de beroepsverandering;
- de ontvangen informatie en voorlichting;
- het nieuwe beroep (aard van het nieuwe beroep, ervaringen met en mening over het nieuwe beroep);
- het bedrijf vóór en na de beroepsverandering;
- mening van de echtgenotes van de voormalige agrariërs over de beroepsverandering en het nieuwe beroep.

Het onderzoek werd uitgevoerd in 22 keuzegemeenten, die te zamen representatief geacht kunnen worden voor de zandgronden van Midden- en Oost-Brabant. In het onderzoek werden opgenomen alle ex-agrariërs uit de keuzegemeenten, voor zover zij in de periode tussen mei 1968 en mei 1971 van beroep veranderden en zij in mei 1968 landbouwer als hoofdberoep hadden, toen 55 jaar of jonger waren en een bedrijf van minstens 30 standaardbedrijfseenheden hadden. Na aftrek van niet van toepassing zijnde gevallen, weigeringen e.d. waren 113 ex-agrariërs bij het onderzoek betrokken. De enquête had plaats in het voorjaar van 1972.

1) A.L.G.M. Bauwens en D.B. Baris: "Beroepsverandering door zelfstandige agrariërs en de vermindering van het aantal bedrijven op de zandgronden in het midden en oosten van Noord-Brabant", 1969.

Algemene gegevens

Op het moment van de enquête was 7% van de respondenten jonger dan 35 jaar; 33% behoorde tot de leeftijdsklasse 35 - 45 jaar en 60% was 45 - 60 jaar. De gemiddelde leeftijd van de van beroep veranderde boeren bedroeg 47 jaar; op het moment van de beroepsverandering was dit ca. 45 jaar. Wat het door de ex-agrariërs gevolgde onderwijs betreft: slechts 35% had voortgezet onderwijs genoten; de overigen hadden na de lagere school geen onderwijs of slechts één of meer cursussen gevolgd. De onderwijspositie van de jongeren was beter dan die van de ouderen.

De helft van de bedrijven van de voormalige boeren was in 1968 kleiner dan 10 ha, 37% had destijds een bedrijf van 10 - 15 ha en 12% een bedrijf van 15 ha of meer. De produktieomvang van de bedrijven in 1968 was dooreengenomen betrekkelijk gering; 24% had een bedrijf van 30 - 50 sbe, 65% een bedrijf van 50 - 90 sbe, terwijl in slechts 11% van de gevallen de omvang 90 sbe of meer bedroeg.

Bijna eenkwart van de van beroep veranderde agrariërs heeft destijds gebruik gemaakt van de beëindigingsregeling van het O.- en S.-fonds.

Aanleiding tot beroepsverandering; informatie en voorlichting

In totaal werd door de ex-agrariërs 176 keer een bepaalde aanleiding tot de beroepsverandering naar voren gebracht. Het meest werden redenen van financiële aard genoemd (o.a. laag inkomen, veel schulden, niet bereid tot grote investeringen); 65% van de ex-boeren voerde deze financiële redenen aan. Bedrijfsomstandigheden (slechte bedrijfsgebouwen, slechte verkaveling, planologische beperkingen) werden door 44% van de ondervraagden genoemd. 20% resp. 17% van de voormalige boeren zei, dat de slechte gezondheid resp. het ontbreken van een opvolger de aanleiding was geweest om een ander beroep te gaan uitoefenen.

De vraag, of men vóór de beroepsverandering wel eens met iemand had gesproken over de keuze "óf met boeren doorgaan óf van beroep veranderen", werd door 60% van de afgevloede agrariërs ontkennend beantwoord. Degenen, die deze keuze wel hadden besproken, hadden dit in bijna de helft van de gevallen gedaan met de voorlichters van de standorganisaties; andere gesprekspartners waren met name de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst (20% van de gevallen) en familie en kennissen (16%).

Slechts een betrekkelijk gering deel van de ondervraagden (nl. 35%) heeft zich laten voorlichten over de vraag, welk ander werk men zou kunnen doen. Van de 40 ex-agrariërs, die deze voorlichting ontvingen, werden er 24 voorgelicht door het arbeidsbureau, 11 door de voorlichters van de standsorganisaties en 5 door overige instanties en personen. De mening over de ontvangen voorlichting was dooreengenomen gunstig: 30 respondenten waren van oordeel, dat de ontvangen voorlichting goed was geweest, 8 vonden de voorlichting onvoldoende, terwijl de resterende 2 ondervraagden hierover geen mening hadden.

Het nieuwe beroep

Op het moment van de enquête waren 32 ondervraagden (29%) werkzaam in de sector landbouw of in een daarmee verwant beroep; van hen werkten 9 personen als arbeider op agrarische bedrijven, met name op veredelingsbedrijven. De bouwvakken boden aan 22% van de ex-landbouwers werk en de levensmiddelenbranche en de chemie samen aan 12%. De andere sectoren waren van minder betekenis. Het merendeel (96%) werkte in loondienst. 4 van de 113 ex-boeren bleken tijdens de enquête werkloos te zijn.

Met behulp van een - van het Ministerie van Sociale Zaken afkomstige - indeling kon het niveau van de uitgeoefende beroepen worden aangegeven. Het bleek, dat 38% van de respondenten zeer eenvoudige (niveau 1) of eenvoudige arbeid (niveau 2) verrichtte en 43% enigszins ingewikkelde arbeid (niveau 3) 1). De niveau's 4 en 5 - vrij ingewikkelde arbeid resp. ingewikkelde arbeid - werden door 14% resp. 5% van de ex-agrariërs gehaald. Opgemerkt zij, dat een doorsnee-boer ongeveer op niveau 4 of 5 terechtkomt.

Het gemiddelde inkomen per respondent bedroeg op het moment van de enquête f 186,- schoon per week. Het wettelijke minimumloon (schoon per week) voor een gehuwde met twee kinderen was destijds ca. f 146,-. 22% van de ex-agrariërs verdiende minder dan f 170,- schoon per week, 30% had een inkomen tussen f 170,- en f 190,-, terwijl 48% f 190,- of meer verdiende. De meesten (85%) hadden nog neveninkomsten, o.a. uit het agrarische bedrijf, pacht, rente, provisie of uitkeringen uit het O.- en S.-fonds. Twee derde vond, dat zij in het nieuwe beroep meer verdienden dan zij verdiend zouden hebben, als zij nog boer zouden zijn; 17% meenden dat het ongeveer evenveel was en eveneens 17% zei dat zij minder verdienden.

Ongeveer driekwart van de van beroep veranderde boeren was op de boerderij blijven wonen; ca. eenkwart was verhuisd. Van degenen, die niet waren verhuisd, gaf 17% te kennen toch liever te willen verhuizen. Zulks vooral in verband met de slechte kwaliteit van de huidige woning en het feit, dat het huis te groot was.

De meningen over het nieuwe werk en het boerenberoep

Gevraagd naar de voordelen van het nieuwe werk in vergelijking met het boerenwerk, noemde 43% van de ex-agrariërs het vaste loon, 27% de meerdere vrije tijd c.q. vakantie en eveneens 27% het schonere werk. Andere voordelen, die naar voren kwamen, waren o.a.: het minder gejaagd zijn en het gezelliger werken, de sociale voorzieningen en de vaste werktijden. 11% van de voormalige boeren meende, dat aan het huidige werk geen voordelen waren verbonden.

1) Voor een indeling in de beroepsniveau's wordt verwezen naar bijlage 3.

Het verlies van zelfstandigheid werd het meest genoemd als nadeel van het huidige werk in vergelijking met het boerenwerk (40% van de ex-boeren). 8% vindt het werken tussen vier muren een nadeel en 12% de vaste werktijden. Andere nadelen waren: de eentonigheid van het werk, het minder prettige werk en het hele dagen van huis zijn. Volgens 39% van de respondenten heeft het nieuwe werk in vergelijking met het boerenwerk geen nadelen.

Van degenen, die in loondienst werken, gaf ruim twee derde er de voorkeur aan in loondienst te blijven. 24% zou liever een zelfstandig beroep willen uitoefenen, o.a. omdat men dan meer vrijheid heeft en zijn eigen baas is. Op de vraag, of men het huidige werk wilde blijven doen, gaf een ruime meerderheid een bevestigend antwoord. Slechts 14% zou liever ander werk willen hebben; redenen hiervan waren o.a. dat de beloning te laag was, dat men liever in de buitenlucht wilde werken en dat de aard van het werk of de sfeer in het bedrijf niet bevielen.

66% van de ex-agrariërs zou niet meer terug willen naar het boerenberoep, o.a. omdat hun gezondheid te wensen overliet en de te hoge investeringen in het agrarisch bedrijf; anderen wezen op de meerdere vrije tijd, de betere sociale voorzieningen en het feit, dat men minder zorgen had en geen risico liep. Dat de resterende een derde wél terug zou willen naar hun vroegere beroep, vond zijn oorzaak in de aantrekkelijkheid van het boerenberoep en de zelfstandigheid van de boer.

De bedrijven na de beroepsverandering

Ten tijde van de enquête - voorjaar 1972 - had 37% van de voormalige boeren geen grond meer in gebruik; 50% had nog een gedeelte van de oppervlakte, die in 1968 aanwezig was, terwijl 13% alle grond had aangehouden. Degenen, die nog grond in gebruik hadden, hadden gemiddeld 5 ha per "bedrijf". In totaal is 830 ha - 70% van de oppervlakte in 1968 van alle bij het onderzoek betrokken bedrijven - vrijgekomen; hiervan kreeg 91% een agrarische en 9% een niet-agrarische bestemming.

In 1971 bedreef 37% van de voormalige boeren op geen enkele wijze meer landbouw. Het gemiddelde aantal sbe van de "bedrijven" van ex-agrariërs, die na beroepsverandering nog over een zekere produktieomvang beschikten, bedroeg in 1971 37 sbe. Het totale aantal sbe van de bedrijven van de afgevloede boeren bedroeg in 1968 7393 sbe; in 1971 was dit gedaald tot 2583 sbe, hetgeen een vermindering van 65% betekent. Het werk op het (rest-)bedrijf wordt voornamelijk door het voormalige bedrijfshoofd gedaan; vaak verricht de echtgenote ook een deel van het werk. In enkele gevallen wordt een loonwerker ingeschakeld.

De vrouw over de beroepsverandering van haar man

41% van de echtgenotes heeft destijds bij hun man aangedrongen op beroepsverandering, met name in verband met het slechte inkomen en de gezondheid van de man. Ongeveer eenkwart van de echtgenotes had des-

tijds liever gezien, dat de man boer was gebleven, terwijl een derde de keuze tussen boer blijven of van beroep veranderen geheel aan de man heeft overgelaten.

Op de vraag, of men er - achteraf bezien - spijt van heeft, dat de man de landbouw heeft verlaten, gaf 86% van de ex-boerinnen een ontkennend antwoord, 10% heeft er wél spijt van, terwijl 4% het niet wist. De beroepsverandering wordt dus in de meeste gevallen door de echtgenotes niet betreurd.

De meest door de echtgenotes genoemde voordelen van het nieuwe werk van de man - in vergelijking met het vroegere boerenwerk - zijn: de meerdere vrije tijd (vakantie), schoner, lichter werk, beter inkomen en betere sociale voorzieningen. Volgens 6% van de ex-boerinnen zijn aan het nieuwe werk geen voordelen verbonden. Als nadelen kwamen o.a. naar voren: de man is de hele dag van huis, verlies van zelfstandigheid en de vaste werktijden. 41% van de echtgenotes vindt, dat het nieuwe werk geen nadelen heeft in vergelijking met het boerenwerk. Het geheel van voor- en nadelen overziende is 76% van de echtgenotes van mening, dat het nieuwe werk van de man beter is dan het boerenwerk; 6% van de vrouwen vindt het nieuwe werk even goed als het boerenwerk en 12% vindt het slechter; 6% had hierover geen mening.

Slechts zeer weinig ex-boerinnen (7%) hebben voorlichting over de beroepsverandering gekregen.

Enkele slotopmerkingen

Uit het onderzoek is o.a. naar voren gekomen, dat 40% van de ex-agrariërs destijds met anderen - met name met de voorlichters van de standsorganisaties en van het Rijk - heeft gesproken over de keuze "of met boeren doorgaan of van beroep veranderen". Dit is een opvallend laag percentage. De beslissing om de landbouw te verlaten en een andere werkkring te zoeken betekent immers een belangrijke stap, die ingrijpende consequenties heeft. Eveneens een gering percentage (nl. 35%) heeft zich laten voorlichten over de vraag, welk ander werk men zou kunnen doen. Bij de ex-boerinnen, die toch ook te maken hebben met de beroepsverandering van hun mannen, is het percentage, dat voorlichting ontving, nog veel lager (7%).

Wat de achtergronden zijn van het feit, dat men zo vaak geen informatie heeft ingewonnen c.q. geen voorlichting heeft ontvangen over de beroepsverandering, geschikt ander werk e.d. is moeilijk vast te stellen. Het is denkbaar, dat men er zich als boer enigszins voor schaamt de vraag van het al dan niet van beroep veranderen en de daarmee samenhangende problemen met derden te bespreken. Het is echter ook mogelijk, dat men weinig vertrouwen heeft in de diverse voorlichtingsdiensten c.q. dat men van mening is dat men bepaalde zaken beter zelf kan oplossen. Dat dit laatste een rol speelt, is waarschijnlijk gezien het feit, dat ruim de helft van degenen, die geen voorlichting ontvingen over de vraag welk ander werk men zou kunnen doen, van mening was dat men zichzelf wel kon redden. In dit verband dient er nog op te worden gewezen, dat

boeren met kleine bedrijven - de in het onderzoek opgenomen ex-agrariërs hadden overwegend kleine bedrijven - "sowieso" weinig contact met de voorlichting hebben.

Kennelijk is de behoefte aan voorlichting, zoals die door de bij het onderzoek betrokken ex-boeren wordt gevoeld, niet erg groot. Behalve uit de geringe mate, waarin men informatie heeft ingewonnen c.q. contact heeft gehad met de voorlichting, blijkt dit ook nog uit het volgende. Van degenen, die zich niet hadden laten voorlichten over de vraag welk ander werk men zou kunnen doen, vond slechts 8% het achteraf bezien jammer. Bij de echtgenotes was het beeld al niet veel anders; 86% van degenen, die destijds niet waren voorgelicht, antwoordde nl. ontkennend op de vraag of men het op prijs zou stellen alsnog voorlichting te ontvangen.

Is men nu tevreden over de nieuwe situatie? Voor de meerderheid van de ex-agrariërs kan deze vraag bevestigend worden beantwoord. Dit blijkt op de eerste plaats uit het feit, dat 66% te kennen gaf niet meer terug te willen naar het boerenberoep. Een aanwijzing in deze richting is ook, dat slechts 14% zei liever ander werk te willen hebben. Ook de echtgenotes van de voormalige boeren zijn in meerderheid niet ontevreden over de beroepsverandering. Immers, 86% van hen zei er achteraf bezien geen spijt van te hebben.

Het voorgaande neemt niet weg, dat er genuanceerd wordt gedacht over de voor- en nadelen van het nieuwe werk in vergelijking met het boerenwerk. Naast een aantal voordelen van het nieuwe werk komen er toch wel duidelijk enkele nadelen naar voren. Hierbij neemt het verlies van de zelfstandigheid een belangrijke plaats in.

Ten slotte kwam uit het onderzoek nog naar voren, dat 70% (830 ha) van de grond, die de ex-agrariërs vóór de beroepsverandering in gebruik hadden, is vrijgekomen. 91% hiervan kreeg een agrarische bestemming. Uiteindelijk is dus 755 ha beschikbaar gekomen voor vergroting van de bestaande bedrijven. In 1968 bedroeg de totale oppervlakte agrarische cultuurgrond in de 22 bij het onderzoek betrokken gemeenten ca. 60 000 ha. Dit betekent, dat ten gevolge van beroepsverandering in de onderzoeksperiode (1968 - 1971) slechts 1,3% van de totale oppervlakte voor bedrijfsvergroting is vrijgekomen.

BIJLAGE 1

De keuzegemeenten

Alphen

Asten

Bergeijk

Berlicum

Diessen

Geffen

Haaren

Haps

Hilvarenbeek

Hoogeloon

Leende

Loon op Zand

Maarheeze

Mierlo

Oirschot

Reusel

Schaijk

St.-Oedenrode

Uden

Udenhout

Vierlingsbeek

Wanroy

BIJLAGE 2

De beroepen van de ex-agrariërs op het moment van de enquête

	Aantal
1. Sector landbouw	
tuinman	5
bosarbeider	1
veeverzorger	1
arbeider pluimveebedrijf	4
arbeider plantsoendienst	4
arbeider WSW-buitendienst	11
bedrijfsverzorger	1
arbeider champignonkwekerij	1
arbeider varkenshouderij	3
karteerder landbouwschap	1
Totaal	32
2. Sector mijnbouw	
bewaker Gasunie	1
3. Sector metaalbewerking	
fabrieksarbeider	5
expeditie-bediende	1
arbeider WSW	1
automonteur	1
Totaal	8
4. Sector bouwvakken en houtbewerking	
grondwerker	9
gasaansluiter	1
bediener betonmolens	1
arbeider houtzagerij	1
opperman	7
arbeider Gemeentewerken (weg- en waterbouw)	1
kraandrijver	1
arbeider wegenbouw	2
plaatsør hekwerk	1
Totaal	24
5. Sector drukkerij en papier	
drukker-typist	1
6. Sector textiel	
arbeider tapijtfabriek	1
heftruckchauffeur tapijtfabriek	1
assistent-ploegbaas tapijtfabriek	1
Totaal	3
7. Sector levensmiddelenbereiding en chemie	
arbeider zuivelfabriek	2
pakhuis knecht eierhandel	1
magazijnbediende melkfabriek	1

BIJLAGE 2 (vervolg)

	Aantal
bottelaar	1
arbeider veevoederfabriek	5
laborant zuivelfabriek	1
steriliseerder	1
varkenslader	1
Totaal	<u>13</u>
8. Sector hotel-, restaurant- en cafépersoneel en huis- houdelijk personeel	
campinghouder	2
9. Sector handel en kantoor	
magazijnchef	1
chauffeur-verkoper	1
magazijnbediende	4
pomphouder	1
vertegenwoordiger houthandel	1
arbeider fouragehandel	2
Totaal	<u>10</u>
10. Sector onderwijs en verzorgend personeel	
huisknecht	2
conciërge	1
arbeider zwembad	1
koster	1
corveeër ziekenhuis	1
Totaal	<u>6</u>
11. Sector verkeerspersoneel	
chauffeur	2
chauffeur hefttruck en auto	1
benzinepompbediende	1
Totaal	<u>4</u>
12. Sector personeel in algemene dienst	
corveeër	1
arbeider waterschap	1
gemeentearbeider in algemene dienst	1
arbeider GSW	1
sloper	1
Totaal	<u>5</u>

BIJLAGE 3

Beroepsniveau

Niveau

1	zeer eenvoudige arbeid; geen overleg vereist
2	eenvoudige arbeid; enig inzicht en overleg vereist
3	enigszins ingewikkelde arbeid; inzicht, overleg en enige ervaring vereist
4	vrij ingewikkelde arbeid; overleg, initiatief en meer ervaring vereist
5	ingewikkelde arbeid; uitgesproken aanleg, ervaring en kennis vereist
6	zeer ingewikkelde arbeid; uitgesproken aanleg, middelbare scholing en ervaring vereist
7	praktische arbeid op wetenschappelijke grondslag, wetenschappelijke arbeid